

Ali CANÇELİK •

Divan Şiiri Işığında Osmanlı Yönetiminde Sadakat- Liyakat İlişkisi

*Loyalty-Merit Relation in The Light of Ottoman
Administration*

Özet

Osmanlı yönetim anlayışında ‘sadakat’ ve ‘liyakat’ çok önemli bir yere sahiptir. Çalışmada siyaset, sadakat ve liyakatin sözlük ve ıstılah anlamları açıklanmakta ayrıca siyasetnâme ve ıslahatnâmelerdeki yorumlar değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada 16. yüzyıl Divan şiiri ve Tevârih-i Âl-i Osmanlardan bazı örnekler seçilmiş ve incelenmiştir. Seçilen örneklerde sadakat ve liyakatin oynadığı roller üzerinde durulmuştur. Seçilen örnekler şunlardır: Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) tahta geçmesi, Şehzade Mustafa’nın (ö. 1553) idam edilmesi, Budin Beylerbeyi Arslan Paşa’nın (ö. 1566) idam edilmesi, Âşık Çelebi’nin (ö. 1572) görevden azledilmesi.

Osmanlı yönetiminde sadakat liyakatin üstünde daha önemli görünmekte; ancak liyakatsiz sadakat kabul görmemektedir. Makale, Osmanlı devletinin sadakate büyük önem veren meritokratik (liyakat ve yetenek esaslı) bir devlet olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Osmanlı yönetimi, sadakat, liyakat, meritokratik.

Abstract

Loyalty and merit have very important place in Ottoman administrative approach. This study provides lexical and technical meanings of politics, loyalty and merit, and assesses commentaries in political treatises (siyasat-nâma) and book of reformations (ıslahat-nâma).

Selected samples from 16th century Diwan poetry and tevârih-i Âl-i Osmans are examined. The study also focuses on what role loyalty and merit plays in those sample works. Selected samples are the following: Yavuz Sultan Salim's (1512-1520) ascending the throne, Prince Mustafa's (d. 1553) execution, Budin Governor Arslan Pasha's (d. 1566) execution, Ashiq Chalabi's (d. 1572) dismissal from office.

The study concludes that loyalty takes precedence over merit in Ottoman administration, but loyalty without merit is not accepted. The article shows that Ottoman State is a meritocratic state which attach importance to loyalty.

Keywords: Diwân Poetry, Ottoman administration, loyalty, merit, meritocratic.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışını oluşturan birçok esas bulunmaktadır. Bunlardan ikisinin 'sadakat' ve 'liyakat' olduğu söylenebilir. Bu iki özellik, birbirinden ayrılmaz iki temel unsurdur. Makalede iki kavramı değerlendirirken birini diğerine önceleyici ya da öncelemeyi çağrıştıracı ifadeler diğerinin varlığını ya da fonksiyonunu göz ardı etmek şeklinde anlaşılmalıdır.

Devlet yönetimi konusunda yazılan eserlerde her zaman sadakat ve liyakat birlikte anılmıştır. Sadakat, devletin bekasını her şeyden önce tutma ve bu uğurda bir adanmışlığı beraberinde getirmekte; liyakat, devlet mekanizmasının aksamadan hatta daha sistemli ve sorunsuz yürütülmesini sağlamaktadır. Sadakat, liyakati teşvik edici, onu daha kaliteli pozisyona getirici bir tesire sahip bulunmaktadır.

Liyakatin eksikliği veya zafiyeti durumunda devlet mekanizmasının işleyişinde bazı sorunlar ortaya çıkmaktayken sadakat noktasındaki zafiyet veya eksiklik devletin mekanizması için gerekli liyakati ortadan kaldırdığı gibi devletin bekasına müteallik köklü ve büyük sorunlara yol açmaktadır.

Çok hassas olan bu iki kavram kısaca sözlük anlamları ile izah edildikten sonra bazı eserlerde geçtikleri şekliyle değerlendirilmiş; devlet yönetiminde sahip oldukları önem ortaya konmuştur.

Sadakat ve liyakat zafiyeti karşısında Osmanlı Devletinin karar ve refleks mekanizmasının ortaya koyduğu tavır, bu ikisinin yönetim anlayışındaki konumları hakkında bilgi vermektedir. Zikredilen karar ve refleks mekanizması, Divan şiiri, tezkire ve Tevârih-i Âl-i Osmanlar'da ortaya çıkmaktadır. Bu kroniklerde müelliflerin yorumları da dönemin algısı açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

1. Siyaset, Sadakat ve Liyakat

1.1. Siyaset

Siyaset sözlükte; eşyayı düzgün ve iyi şekliyle muhafaza etme ve kontrol altında tutma; canlıyı, mesela atı, ehlileştirme ve terbiye etmek anlamlarında kullanılmaktadır. İstilahî olarak ise toplumun işlerini üstlenme, yürütme ve yönetme anlamlarına gelmektedir. (Köse, 2009: 294).

Yönetimle ilgili kavramların başında 'devlet' yer almaktadır. Arapça bir kelime olan devletin sözlük manasına bakıldığında, siyaseti ve devlet yönetimini haiz manaları içerdiği görülür. Bunlar arasında değişmek, bir halden başka bir hale dönüşmek; sırasıyla birbiri ardından gelmek, üstün gelmek gibi manalar yer almaktadır. (Davutoğlu, 1994: 234)

Devlet organizmasının tabiatında var olan "değişme ve nöbetleşe birbiri ardınca gelmek" özellikleri, devletin gerçek anlamda bir mücadele veya çatışma alanı olmasını doğurmaktadır. Bu organizma içinde mücadele eden kişi ve toplulukların aradığı değişmeyen esasların başında sadakat ve liyakat gelmektedir.

Sadakat ve liyakat, İmâmü'l-Haremeynü'l-Cüveynî ve öğrencisi Gazzâlî tarafından 'kat'ıyyât' şeklinde tanımlanan, dönemin şartlarına göre değişmeyen 'âdil, ehil ve meşru' esaslar (Köse, 2009: 295) içinde görülmesi gereken vasıflardandır.

İslâm siyaset anlayışında idarî kadro ve toplum arasındaki ilişkilerin arasında adalet, emanet, biat ve istişarenin yanında ehliyet de sayılmıştır. Ehliyet, yani liyakat sahibi olmak adaletin gereği olarak görülmüş, ayrıca sağlıklı karar mekanizmasının işleyişi ve uygulanmasının da olmazsa olmaz şartı olarak değerlendirilmiştir. (Köse, 2009: 295).

İbn Sînâ'ya göre toplumsal hayatta iki düzey bulunur: Aile ve şehir. Bu iki düzeyin erdem içinde iyi yönetilebilmesi için iki şart ileri sürmektedir. Birisi yasal bir kanun, diğeri ise bu yasaya uygun hareket edecek yöneticinin varlığı. Yine İbni Sina'ya göre yöneticide öne çıkan temel prensip meşru yasaya uygun hareket etmektir. Bunun için de gerekli olan ikinci prensip liyakat olarak karşımıza çıkmaktadır. (Köse, 2009: 297).

1.2. Sadakat

Sadakat, 'sıdk' kelimesinden gelmekte ve birçok farklı anlam taşımaktadır. İnceleme konumuza münasip olan "doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik" anlamları da bunlar arasındadır (Çağrı, 2009: 98).

Râgıbü'l-İsfahânî'nin sıdkı evrenin varlık sebeplerinden sayması gibi (Çağrı, 2009: 99) sadakat de devletin ve toplumun varlık sebeplerinden biridir. Bu nedenle olsa gerek neredeyse bütün ahlâk ve tasavvuf kitaplarında sıdk başlıca ahlâkî vasıflar arasında gösterilmektedir.

Gazali ve bazı âlimlere göre sıdkın altı çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan konuşmada sıdk ile niyet ve iradede sıdk çeşitlerine baktığımız zaman sadakatin devlet yönetimindeki konumunu görebilmekteyiz. Konuşmada sıdk, "söylenen her sözün -dinî ve toplumsal bir zarara yol açmadıkça- gerçeği yansıtması" şeklinde; niyet ve iradede sıdk ise "bir kimsenin sözünde doğru olması yanında iç dünyasında da dürüst olması, hakikati ifade etme niyet ve isteği taşıması gerekir." (Çağrı, 2009, 99-100) şeklinde açıklanmıştır. Konuşmada sıdkın izahında *dinî ve toplumsal bir zarara yol açmaması*; niyet ve iradede sıdk'ta ise *sözünde ve iç dünyasında dürüst olması* dikkat çekicidir. Geniş ölçekte düşünüldüğünde her ikisinin de devlet ve toplum nizamıyla doğrudan ilgili olduğu görülmektedir. Bu ise sadakatin devlet ve toplum nizamıyla ne kadar yakından ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Sadakatte, samimi ve sağlam dostluk, içten bağlılık, his ve duygularda sağlamlık, ihanet etmeme, hakikate uygunluk şartları barınmaktadır. Bu şartlar, kişiye veya kuruma karşı, istekli olma ve tam bağlı olmayı gerektirmektedir. (Koç, 2002: 49-50). Bunun neticesinde kişi, kendi çıkarlarından ziyade bağlı olduğu yapının maslahatlarını gözetecek; başarısı için gönüllü olarak fazladan zaman ve gayret sarf edecek, içinde bulunduğu topluluğu teşvik edip ve koruyacaktır. (Acar, 2006: 4-8).

Yukarıda zikrettiğimiz tam bağlılık *psikolojik ve davranışsal bir aidiyet* duygusudur. Bu duygu, bireyin bağlı olduğu yapıya karşı taşıdığı hislerinin yüksek seviyede olması ve içinde bulunduğu yapıyla devamlı birlikte olma talebi şeklinde ortaya çıkmaktadır ki, yapıyı dışarıya karşı övmeyi, gelecek tehditlere karşı korumayı ve savunmayı; hatta olağanüstü şartlar altında dahi bağlı kalmayı ihtiva etmektedir (Uygur ve Koç, 2010: 80). Burada ferdin inanç ve ihtiyaçları ile bağlı olduğu yapının inanç ve ihtiyaçları arasında çok büyük bir özdeşlik olduğu unutulmamalıdır. (Ceylan ve Özbal, 2008: 88). Aksi halde bu derece bir bağlılık söz konusu olamayacaktır.

Sadakat duygusunun sıradan bir bağlılık duygusu olmadığı söylenebilir. Her ikisi aidiyet özelliği taşısa da sadakatin bağlılıktan daha güçlü, şartsız ve karşılıksız olma özellikleri öne çıkmaktadır. Zira sadakat gösteren, gösterdiği yapıdan veya kişiden kat'î suretle bir karşılık alamayabilir. Bu çerçevede sadakat gösteren kişiye sadakat, güç ve itibar kazandırmaktadır. Ayrıca sadakat, değişen şartlara göre değişmeden aidiyet duygusunu muhafaza ederek kendini ortaya koymaktadır. (Harvey vd., 1999: 68).

Sadakat duygusunda bir başka önemli nokta daha göze çarpar. Bu, en ayırt edici özelliğidir denilebilir. Sadakat duygusu, ekseriyetle mantık kurallarına uymak zorunda değildir. Yani mantıklı çıkarımlar sonucu sadakat duygusu oluşmaz. Çünkü mantıklı çıkarımlar, çıkarların bir ürünüdür. Kişinin sadakat duygusu, içinde bulunduğu yapının inanç ve değerlerine şartsız inanması ve bunun gereği olarak sorgulama yapmaksızın aidiyet duymasını sağlayabilmektedir. Bunun altında, bağlı olduğu yapının parçası olmak için büyük bir arzu hissetmek, kendinden fedakârlıklar yaparak katkı sağlamaya her zaman hazır olmak; yapının liderini gönüllü olarak takip etmek gibi duygular yatmaktadır (Ceylan ve Özbal, 2008: 88).

Sadakatin bu derece önem taşıdığı, İbni Haldun'un siyaseti ve devleti asabiyet gücü ile açıkladığı satırlarında görülmektedir. İbni Haldun, Mukaddime adlı eserinde, toplumların bedevilik şartlarından şehir hayatına geçme aşamalarını; devletin ortaya çıkma, büyüme ve çökme süreçlerini sosyal gerçekliğin esaslarıyla açıklamış; tüm bu süreçlere tesir eden en önemli dominant etkinin asabiyet olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre "Topluluklar asabiyet gücü sayesinde bir araya gelip bir devleti oluşturmakta ve siyasi iktidarı kontrol edebilmektedir. Asabiyetin zayıflaması durumunda ise devletlerin zayıflayıp tarih sahnesinden çekildiği görülür." (Köse, 2009: 298).

1.3. Liyakat

Liyakat kelimesi sözlükte "ehliyet, iktidar, lâıyk olma, istihkâk ve yararlık" (Şemsettin Sami, 1317: 1249); "Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırılık durumu, değer; kifayet" (TDK, 1988: 987) gibi manalara gelmektedir.

Bu kavramın temelinde yatan esaslar, 'yeterlilik, uygunluk, yararlık' olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeterli bir donanıma sahip birinin *uygunluğu* olmalı; yeterlilik ve uygunluğu elde ettikten sonra ise *yararlılığı* olmalıdır. Bunlardan birisi tek başına liyakati karşılayamamaktadır. Zira işin amacına ulaşması veya işin hakkının teslim edilmesi için bunlara sahip olunması gerekmektedir.

Liyakat kavramında göze çarpan *yararlılık* özelliğinin aynı zamanda sadakat kavramında da bulunduğunu hatırlamak faydalı olacaktır. 'Konuşmada sıdk' konusunda dikkat çekilen nokta *dinî ve toplumsal bir zarara yol açmaması* idi. Bu da bizi *yararlılık* ortak paydasında buluşturmaktadır.

Liyakat'ın önemi devlet yönetimi konusunda çok açık şekilde görülmektedir. Türk devletlerinde şehzadelerin yönetim için hazırlanma yöntemleri liyakatin önemini gösteren uygulamalardan biridir. Şehzadeler henüz küçük yaşta silâh kullanımı, savaş taktikleri, ordu sevki gibi konularda eğitilmekteydiler. Selçuklular'da ve daha sonra kurulan Türk devletlerinde şehzadelerin eğitim ve öğretiminden, onların nâibi konumunda da olan atabegler sorumluydular. (Küçüktaşçı, 2010: 479).

Osmanlı Devleti'nde şehzade eğitimi iki aşamadan oluşmaktaydı. Birinci aşaması, saray içindeydi ve teorik kısmı içermektedir. İkinci aşama ise sancağa gönderilmek suretiyle imkân tanınan pratik eğitim dönemiydi. Bu uygulama XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Sarayda yapılan teorik eğitim devrin önde gelen hocaları tarafından yürütülmekteydi. Bu eğitim süresi, şehzadelerin on-on üç yaş aralığına kadar devam etmekteydi. Şehzadelerin saray eğitimlerinde dövüş sanatları, binicilik, teşrifat kuralları, siyaset ve yöneticilik gibi alanlar bulunmaktaydı. Bunların yanında Arapça, Farsça, felsefe, edebiyat, matematik, fen, astronomi, genel tarih, İslam tarihi, Yunan ve Latin tarihi ve edebiyatı, medeniyetler tarihi gibi bilimsel dersler verilmekteydi (Eroğlu, 2010: 480). Bütün bunların henüz daha şehzade iken bir çocuğa verilmiş olması, devlet yönetimi için liyakatin ne derece önemli olduğunu ve önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlı Devleti'nde medrese haricinde en önemli resmî eğitim kurumu konumunda olan Enderun Mektebi, XV. yüzyıl ortalarında kurulmuş; daha çok mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirmiş, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli ve yeterli insan gücü kaynağını oluşturmuştur. Bu kurumda resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyeti öğretilmiş ve geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti'ne yetenekli kumandan; farklı din, dil ve kültürlerle mensup toplulukları yönetecek kaliteli yönetici kadroları yetiştiren bu mektepte ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin temel ölçü olarak kabul edilmiş ve kadrolar bu anlayış içerisinde yetiştirilmiştir. Gençler yeteneklerine ve gayretlerine göre her türlü makama çıkabileceklerini bildikleri için prensiplere son derece uymakta ve azimle çalışmaktaydılar. (İpşirli, 1995: 185-187).

Kanuni dönemi Macar sefirlerinden Busbecq, Osmanlı yönetici sınıfının liyakatle başa geçtiğini belirtir. Sultan Süleyman'ın karargâhında bulunan herkesin geldiği makama kendi liyakati ve cesareti ile geldiğini; kimsenin ait olduğu soydan dolayı bir mevkiî elde edemediğini; vazife ve memuriyetin itibar ile eşdeğer olduğunu; Sultan'ın görev ve makam tevcih ederken ne istihama, ne boş ricalara, ne soyuna, ne de zenginliğine ve de şöhretine baktığını; bunların aksine liyakatle dirayete, seciyesine, fikrî kabiliyet ve istidadına baktığını; Osmanlı'daki herkesin kendi istikbal ve mevkiinin banisi olduğunu; namussuz, tembel, atıl ve bilgisizlerin hiçbir zaman yüksek mevkilere tırmanamayacaklarını; Osmanlı'nın dünyada hâkim bir topluluk haline gelmelerinin ve sürekli sınırlarını genişletmelerinin sebebinin de bu hususlar olduğunu ifade etmektedir (Busbecq, 2002: 60-61).

Yönetimde ehil kişilerin olması toplumun da bu yönde temayüz etmesinden kaynaklanmaktadır. Yöneticisi ve tebaasıyla Osmanlı Devleti ortak kültür olarak liyakati benimsemiştir. Osmanlı yöneticileri halkın temsilcileridir ve bu bakımdan ortak değerlere sahiptir. Bu konuda elinden gelen gayreti de göstermektedir (Güngör, 2011: 79, 138).

Aslında liyâkat sadece Osmanlı Devleti ile ilgili bir anlayış değildir. Önceki Türk devletlerinde de yönetimde yer almanın şartları arasında liyakat sahibi olmak yer alır. Liyakat sahibi olduktan sonra herkes en yüksek makamlara çıkabilirdi (Kafesoğlu, 2009: 240).

Osman Turan, Osmanlı Devlet yönetiminde liyakatle yüksek makamlara çıkabildiğini Türklerin en büyük düşmanlarının iltimas (torpil, adam kayırma) olduğunu özellikle vurgulamıştır: "*Herkes liyâkat, bilgi, ahlâk ve seciyesine göre bir mevkiye tayin edilebilir. ...*

Osmanlıların muvaffakiyeti ve bütün dünyaya hâkim bir ırk olmalarının hikmeti budur.” (Turan, 2010: 346).

Siyasî güç sahibi olmak veya büyük bir devlet olmanın en temel şartlarından biri her zaman liyakat olarak ileri sürülmüştür. Bununla beraber siyasî gerilemenin, devlet içindeki bozulmanın temel sebebi de yine liyakat şeklinde ileri sürülmüştür. Mesela 17. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde başlayan siyasî çözülme, devlet yönetiminde liyakat eksikliğine bağlanmıştır. Liyakat olmadan gösterilen sadakat ise yönetimde ciddi bozulmalara yol açmıştır (Öztürk, 2013: 81).

2. 16. Yüzyıl Osmanlı Döneminden Sadakat-Liyakat İlişkisine Dair Bazı Örnekler ve Tahlilleri

2.1. Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) askerler tarafından tahta layık görülmesi.

Yavuz Sultan Selim’in (1512-1520) tahta geçmesi öncesinde birçok olaylar vuku bulmuştur. Taht mücadelesi için gerçekleşen hadiselerden bir tanesi liyakat konusunda tipik bir örneklik teşkil etmektedir.

Taht mücadeleleri genelde devletin ileri gelenlerinin gizli veya açık müdahaleleri, oyunları veya destekleriyle; ayrıca askerin yönlendirilerek isyan ettirilmesiyle bir tarafında lehinde son bulmaktadır. Yavuz Sultan Selim’in mücadelesine yeniçeriler de dâhil olmuşlardır. Ancak bu müdahale doğrudan Yavuz Sultan Selim’in cesareti ve tahta liyakati neticesinden kendini göstermiştir.

Yavuz Sultan Selim, II. Bayezid hayattayken Şehzâde Sultan Ahmed’in tahta geçeceğini duyunca birden bire gelişen taht kavgasından sonra tahta geçmiştir:

Revânî bunu Sultan’ın ansızın tahta geçişi olarak yorumlamıştır:

Taht-ı zümürüdüne geçüp nâ-gehân gül

Ezhâr içinde oldı şeh-i kâmrân gül Revânî Divanı, K. 16/1.

“Gül, ansızın altından tahtına geçerek çiçekler içinde bahtiyar bir gül oldu.”

Yavuz Sultan Selim’in taht için liyakat sahibi olduğunu okuduğumuz satırlarda Şehzade Ahmet’in de taht için ‘adem-i liyakat’ (liyakatsiz) olduğunu görmekteyiz. İlim ve irfan sahibi herkes Şehzade Ahmet’in vücut kadehinin saltanat şarabına tahammül edemeyeceği konusunda hemfikirdir:

“Âhirü’l-emr ümerâ-yı nâmdâr ve bendegân-ı sâhib-i ‘akl u ihtibâra Sultân Ahmed’ün saltanata ‘adem-i liyâkâti manzûr-ı nazar-ı i’tibârları olup ‘akl-ı hâzık ve re’y-i sâdık ile mütefekkir ü müte’emmil oldılar ki Şehzâdenün sâgar-ı vücûdî sahbâ-yı saltanata mütehammil degüldür. ... halk-ı ‘âlem mest-i medhûş-ı câm-ı elem olması lâmi’-i sâti’dür diyü ‘âlem ü ‘âlemiyân bî-nizâ’ ü nifâk cümlesinün icmâ’ ü ittifâkı ile Sultân Selim Hân (Hazret)lerini Kefe’de mutasarrıf-ı ‘imâret iken getirüp tâc-ı pür-ibtihâc-ı saltanat ve hil’at-i bâ-revâc-ı eyâleti ilbâs idüp serîr-i satanat u hilâfete iclâs itdiler.” (Kınalızâde, s. 67).

2.2. Şehzade Mustafa’nın (ö. 1553) Katledilmesi

Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa (d. 921/1515), babasının 1520’de tahta çıkışından sonra annesi Mâhidevran ile İstanbul’a gitti. Sarayda itina ile yetiştirildi

ve iyi bir eğitim aldı. Kişiliği ve yetenekleri halk ve ordu arasında son derece kabul görmekte; şahsına karşı büyük bir sempati duyulmaktaydı. Etrafında hem halktan hem de ilim ve sanat çevresinden çok sayıda insanı toplamıştı. Kendisi de şairdi. Etrafındakilere güzel muamelede bulunur ve bolca ihsan dağıtırdı. Bir dönem akçenin değer kaybetmesi ve pahalılığın artması sebebiyle Şehzade Mustafa'nın halk tarafından kurtarıcı olarak bile görüldüğü söylenmektedir. Kendisinin bu derece tahta layık görülmesine rağmen babasına karşı isyan etmemesi Venedik elçisi Navagero tarafından hayretle karşılanmaktadır. (Turan, 2006: 290-291).

Yukarıda temel özellikleri zikredilen Şehzade Mustafa, Divan Şiirinde ve Tevârih-i Âli-i Osmanlarda geleceği üzere sadakatsizlik ile itham edilmiştir. Zira bu şekilde padişahın gazabı Şehzade'nin üzerine çekilebilirdi. Şehzade'nin katlini bir mersiye ile dile getiren şairlerin bbaşında Taşlıcalı Yahya Bey (d. 1498- ö. 1582) gelmektedir.

Yahya Bey, Şehzâde Mustafa'nın Rüstem Paşa'nın rol oynadığı bir tuzak sonucunda haksız yere katledildiğini belirtir. Şehzade Mustafa'nın özelliklerine bakıldığında tahtı hak ettirecek bütün liyakat vasıflarını şahsında topladığı görülmektedir. Yahya Bey'in Şehzade Mustafa'ya yazdığı mersiyede "âlim, önder, iyiliksever, zahit, muttaki, inancı sağlam, şeyhlerle sohbet eden, büyüklerle bir arada bulunan, ihsan dağıtan, mütevazı" özellikleriyle tanıtılır ve "Acaba o tam dolunay [gibi olgun zat]ın ne huyu kötüydü?" sorusuyla hiçbir kötü huyunun olmadığı belirtilir:

Ferîd-i 'âlem idi 'âlim idi 'âlem idi

Muhammed ümmetine mev'ti mev't-i 'âlem idi Yahya Bey, Mers. 8/VI-1.

"Âlemde biricik idi, **âlim** idi, önder idi. Onun ölümü Muhammet ümmetine âlemin ölümü gibi oldu."

Ziyâde mâtem idi haylî emr-i mu'zam idi

Salâh ü zühdi kavî 'itikâdı muhkem idi Yahya Bey, Mers. 8/VI-2.

"[Şehzâdenin ölümü] büyük bir yas, pek büyük bir hadiseydi. Onun iyiliği, zühdü ve takvası kuvvetli, inancı sağlamdı."

Meşâyih ile musâhib ricâle hemdem idi

Kerâmetiyle kerîmü'l-hisâl âdem idi Yahya Bey, Mers. 8/VI-3.

"Şeyhlerle sohbet eder, rical ile bir arada olurdu. Kerem ve ihsanıyla yüce hasletlere sahip bir kimseydi."

Tevâzu ile selâmında hûd müselleme idi

'Aceb o bedr-i temâmın ne 'âdeti kem idi Yahya Bey, Mers. 8/VI-5.

"Onun **tevazu** ile selam alıp verişi de [herkesçe] bilinirdi. Acaba o tam dolunay [gibi olgun zat]ın ne huyu kötüydü?"

İlim, irfan ve sanat ehline büyük ehemmiyet gösteren, kendisi de şair olan ve Muhlisî mahlasını kullanan Şehzâde Mustafa, hocası Sürurî Efendi'nin sohbetlerinin

müdevimidir. Aşağıda alıntılanan mısralarda tevazu ve dünyaya karşı tok olma vasıfları öne çıkan unsurlardandır:

“Şehzâde-i mezbûr şu’arâ vü ehl-i ‘irfâna meyl ü ragbeti olup hâceleri olan Sürûri Efendî’ye müdâm sohbeti olmağa bu fende gerçekden kudret ü mikneti var idi. Bu eş’âr ol şeh-r-yârundur. (Kınalızâde, 95-96).

Kınalızâde Hasan Çelebi, hem Şehzâde Mustafâ’nın ilim, fazilet ve sair hüneler konusunda vasıflarını, görevini; tahta yakın ve layık bir isim oluşunu saymakta hem de katledilme olayını açıklamaktadır. Kınalızâde, “Zikr-i Şehinşâh-ı Pür-Safâ Merhûm Sultân Mustafâ” başlığı altında Rüstem Paşa’nın dâhil olduğu tuzağa da değinir:

“Ol şehensâh-ı melek-sîmâ büstân-sarây-ı hilâfetde bâlâ çeküp ba’dehû sancaga çıkdukda ‘atebe-i ‘aliyyesi mahall-i tekbîl-i e’âlî ve südde-i seniyyesi mu’tekif-i ekâbir ü ehâlî olup sît-ı ma’delet ü celâleti kubbe-i cihânî pürtanîn ve âvâze-i şecâ’at ü besâleti vâsıl-ı ‘âmme-i mekân u mekîn olmagın kûs-ı eyâlet âsitânında nevbet-zen ... Belkîs-i zemân Hâseki Sultân ittifâk-ı vezîr-i perviz-Rüstem mazhar-ı bedâ’i’ü’l-hayl ve’l-hudâ’a-i Rüstem Paşa kemîngâh-ı gadr u mekr ve zulm ü cevrde turup dâm-ı ihtiyâli müdâm korurlar ve tîr-i pür-te’sîr-i nifâkı kemân-ı ittifâkla ol zât-ı sûtüde-ahlâka atarlar idi.” (Kınalızâde, 95-96).

Türlü hilelerle Sultan Süleyman’ın kafası çelinir, ciğerparesine karşı duyduğu bütün şefkat ve merhametine karşın infaz kararını vermek zorunda kalır:

“...Hazreti sâhib-kırân memleket-i ‘Irâkı musahhar-ı yekrânı itmek için buyurdıkları seferde Eregli nâm mevzi’de şehensâh-ı sâde-dil bunların mekr ü hadî’atlarından gâfil ü zâhil ve şefkat ü merhamet-i pederi bi’l-küllîye zâ’il olmak hayâl-i fâsid ü zann bâtındur diyü rûy-mâl-i südde-i Süleymânî itdükde hûn-ı nâ-hakını hâke revân idüp ol şehensâh-ı ‘âlî-şânı ser-hayl-i gürûh-ı şehîdân itdiler.” (Kınalızâde, 95-96).

Şehzade Mustafa’nın vasıflarını zikreden Yahya Bey, onun fitne ve hile öldürüldüğünü belirtir. Bu konuda hiçbir tereddüt ifadesi taşımaz. Hatta bu konuda Kanuni’yi dahi suçlamıştır. Beyitlerde geçen ifadelerle bakıldığında ‘hile, fitne’ ve olumsuz anlam içeren, ‘ölüm eşkıyaları’ tuzak kurucuları kasteden kelimeler çok baskın bir şekilde görülmektedir.

Meded meded bu cihânun yıkıldı bir yanı

Ecel celâlileri aldı Mustafâ Hâmı

Yahya Bey, Mers. 8/I-1.

“İmdat! Eyvahlar olsun! Bu cihanın bir yanını yıkıldı; [zira] ölüm eşkıyaları Şehzâde Mustafa’yı aldılar.”

Tolundu mihr-i cemâli bozuldu dîvânı

Vebâle koydılar âl ile Âl-i ‘Osmânı

Yahya Bey, Mers. 8/I-2.

“Yüzünün güneşi battı, divanı dağıldı. Osmanlı ailesini hile ile günaha soktular.”

Geçerler idi geçende o merd-i meydânı

Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı

Yahya Bey, Mers. 8/I-3.

“O savaş meydanlarının yiğidini adı geçtikçe çekiştirirlerdi. Felek, zamanın padişahını o [iftiracılardan] yana döndürdü.”

Tururdu şâh-ı cihân hiddetiyle nâre dönüp

Otagı haymeleri karlu kûhsâre dönüp Yahya Bey, Mers. 8/II-3.

“Cihan Sultanı kızgınlığından ateşe dönmüş hâlde duruyordu; otağının çadırları karlı dağlara benziyordu.”

Müzeyyen idi bedenlerle ak hisâre dönüp

El öpmege yürüdü mihr-i bî-karâre dönüp Yahya Bey, Mers. 8/II-4.

“Bedenlerle süslenmiş beyaz bir hisara benziyordu. Yerinde duramayan güneş gibi el öpmeye yürüdü.”

Kara geyürdü Karamana gussa itdi hüçûm

O mâhı ince hayâl ile kıldılar ma’dûm Yahya Bey, Mers. 8/III-3.

“Gam Karaman’a hücum etti kara[lar] giydirdi. O ayı ustaca hilelerle yok ettiler.”

Tolandı gerdenine hâle gibi mâr-ı semûm

Rızâ-yı Hak ne ise râzî oldu ol merhûm Yahya Bey, Mers. 8/III-4.

“Zehirli yılan [gibi kement] boynuna hale gibi dolandı; o merhum [şehzâde], Allah’ın takdiri ne ise razı oldu.”

Getürdü arkasını yire Zâl-i devr ü zemân

Vücûdına sitem-i Rüstem ile irdi ziyân Yahya Bey, Mers. 8/IV-1.

“Zamanın Zal’i [şehzâdenin] arkasını yere getirdi, Rüstem’in zulmü ile vücuduna zarar geldi.”

Hocazâde Mehmed Efendi İbtihâcü’t-tevârih’inde, bu olay hakkında fitne ve fesattan bahsetmektedir. Şehzade’nin tahta niyetlendiğini ve dolayısıyla sadakatsizliğinden dolayı katledilmeyi hak ettiğini belirtir. Burada dikkatle üzerinde durulması gereken nokta şudur ki, her yönüyle tahta layık olan bir şehzadenin katlinin ancak ve ancak sadakatsizliği dolayısıyla gerçekleşebilecek olmasıdır. Hocazâde Mehmed Efendi’nin ifadelerine göre Şehzâde Mustafa, halkı kendisine derin ve kuvvetli bağlarla bağlamış, itaati altında almıştır. Askerler arasında da aynı şekilde konuşulmuşur. Bunu da tahta geçmek için yapmıştır:

“Târîh-i vilâdeti fehvâsı üzre Hüsrev-i cihân olmak dâ’iyesi ile hüsrev-i bî-âkıbet olacağın fikr itmeyüp halkı itâ’atine dâ’î ve imâle-i kulûba sâ’î olup mülâtafa ve iltiyâmile celb-i kulûb-ı avâm ve tahrîk-i silsile-i teveccüh-i enâm itmeğin miyân-ı ‘askerde güft ü şinid mukaddimâti bedîd olmuşidi ve elsine-i avâmü’n-nâs medh ü senâsı ile istînâs idüp dil-i nâ-sipâsın muhabbetile dolmuş idi.” (Hocazâde Mehmed Efendi, 1995: 246-247).

Ahlak kelimesi, birçok manalarının yanında *“dürüstlük ve güvenilirliği, karşılıksız sevgi ve fedakârlığı, samimiyet ve iyi niyeti, kötü eğilimlerin bastırılmasını”* da içermektedir. (Çağrı, 1989: 1). Burada inceleme konusuyla ilgili olarak dikkat çeken noktalar, ‘güvenilirlik, fedakârlık ve kötü eğilimlerin bastırılması’ şeklinde gösterilebilir. Katline

ferman verilen kişilerin 'kötü eğilimler' ile tanımlanmaları bu açıdan değerlendirilmelidir. Bu vasıf sadakat özelliğine aykırı bir tavır şeklinde görülmekte ve katlinin gerekçesi olabilmektedir.

Kronik eserlerin devrin meşruiyet aracı olma, padişahu ve padişahın tavır ve davranışlarını olumlu yorumlama aynı zamanda tebaanın güvenli ve tatmin edici bir hayat sürmesini sağlamaktadır. Tevârihlerde ve Divan şiirinde bu tutum padişahu tutarlı bir konuma oturtmaktadır (Andrews, 2000: 120).

2.3. Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın (ö. 1566) Katli

Arslan Paşa (ö. 1566), Yahyalı Mehmed Paşa'nın oğludur. Babasıyla birlikte birçok fetihlerde bulunmuş ve zaferler kazanmıştır. Kendisine şiirlerinde yer veren Yahya Bey, Arslan Paşa'nın gösterdiği cesaret, kahramanlık, cömertlik, alçakgönüllülük, dünya nimetlerine meylectmeme gibi özelliklerine işaret etmektedir.

Erdşîr-i devr-i 'âlem Arslan Pâşâ imiş

Erligi nâm-ı şerîfinde dahî peydâ imiş Yahya Bey Divanı, Kaside, 30/1.

"Âlemin bu zamanunun Erdşîr'i Arslan Paşa imiş, erliği de şerefli şanında (Arslan adında) ortaya çıkmıştır."

Cûd ile gûyâ ki açılmış dıraht-ı mîvedâr

Akçasın yagma ider bir târik-i dünyâ imiş Yahya Bey Divanı, Kaside, 30/6.

"Cömertliği ile sanki bol meyveli bir ağaçtır. Akçesini (varını yoğunu) yağmalattıran dünya nimetlerinden vaz geçen biriymiş."

Dinledi akvâlini bildi kıralun âlini

Rây-ı tedbîr ile 'âmil 'âlim ü dâna imiş Yahya Bey Divanı, Kaside, 30/10.

"Sözleri (tavsiyeleri) dinleyip kralın tuzağını anlamıştı. Tedbirli görüş ile amel eden, âlim ve bilgin imiş."

Mâlik-i mülk-i kemâl ü kâmil-i ferhunde-fâl

Dâyimâ mâ'î libâs ile turur deryâ imiş Yahya Bey Divanı, Kaside, 30/7.

"Olgunluk mülkünün sahibi, iyi talihlidir. Sürekli mavi elbise ile duran bir deryâ imiş."

İbrahim Peçevî, Arslan Paşa'yı metheder. Babası Yahyalı Mehmed Paşa ile fethettikleri Pujega'dan ve onun sancakbeyliğini babasının talebi üzerine Arslan Paşa'ya verilmesinden de bahseder. Bunlar, Arslan Paşa'nın başarısını göstermesi açısından önemlidir:

"[80b] Eli bağlı, cigeri daglu, ekseri cebe ve cüşenlü kâfiri oğlu Arslan Paşa ile rikâb-ı hümâyûna gönderdi. Sa'âdetlü Pâdişâh Edirne'de iken divân-ı hümâyûna getürdiler ve bu mukâbelede, Arslan Paşa'ya Pojega Sancagı 'inâyet olındı. Pojega sancak olmak ve Arslan Paşa beg olmak, bunda vâki' oldı." (Özbal, 2005:9).

Hem Yahya Bey'e ait beyitlerde hem de Peçevî'nin satırlarında övgüye mazhar olan Arslan Paşa, Peçevî tarihinin başka bir kısmında ise sert şekilde eleştirilmektedir.

Arslan Paşa'nın iyi eserler bırakmasına rağmen laubali yaratılıştaki biri olduğunu; bazı delice ve laubali davranışlarından dolayı asıldığını bildirir:

"Budun Beglerbegisi meşhûr ve müte'ârif olan Arslan Paşa ki, Yahyâ Paşazâde Mehemed Paşa'nun oğludur, bir lâubâli güşâde-meşrep adam imiş. Hattâ kendüden ba'z evzâ' ki, nakl iderler, Mecnûndan sâdir olmaz böyle bir divâne imiş. Ol sebep ile sa'adetlü Pâdişâh, Sigetvar üzerine 'azîmet-i hümayûnları esnâsında ki, Harsan tell-i refî'a kurbına nüzûl buyurdıklarında, otâg-ı hümayûn önünde, tîg-ı kahr-ı padişahî, zümre-i şühedâya ilhâk olunur. Rahmet'ullâhi 'aleyh." (Özbal, 2005: 60)

Peçevî İbrahim Efendi'nin laubali yakıştırmasına karşılık Selânikî Mustafa Efendi, Arslan Paşa'nın Âl-i Osman'a hakaret ettiğini belirtir. Asılmasına gerekçe olarak laubali olması çok makul görünmediğinden Âl-i Osman'a hakaret etmiş olması daha yerinde bir sebep olarak durmaktadır. Buna göre Arslan Paşa'nın Âl-i Osman'a hakaret etmesine Kanunî oldukça kızar ve ölüm fermanını verir:

"...meger mukaddemâ Arslan Pâşâ, Vezîr-ia'zam hakkında nâ-şâyeste kelîmât ile çok kadh u zem vechile ırk-ı saltanatı tahrîk idüp ıgdâb eylemiş imiş. Saâdetlü Pâdişâh-ı gerdûn-vakâr hazretleri mektuplarını gönderüp "Okuyup ihrâk eylesin." buyurmuşlar. Ve "Benüm saltanatım hil'atı senün eginündedir, ana leke kondurmak isteyenün vücûd-ı nâ-pâki sahîfe-i âlemden gidüp cezâsı virilmek gerekdür, emrüm yirine getüresin." buyurmuşlar ..." (İpşirli, 1999: 26).

2.4. Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) Sadakatsizliği Sebebiyle Görevden Alınması

Âşık Çelebi (ö. 1572) seyyid, âlim ve fâzıl vasıflarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu husus, kendisine ait beyitlerde ve Beyânî Tezkiresi'nde görülmektedir:

'Âşık ibn-i 'Aliyy-i Nattâ'î

Bende-i kemterîn-i âl-i 'abâ Âşık Çelebi, k. 2/17.

"Ehl-i beytin en kemter kulu olan Aliyy-i Nattâ'înin oğlu Âşık(im)."

Herkesün bir mesnedi vü bir şefâ'at-hâhı var

Bendenün bâb-ı Muhammedle Hadîs-i Erba'în Âşık Çelebi, k. 11/100.

"Herkesin bir dayanağı, bir şefaât vesilesi var. Kulunun (dayanağı ise) Muhammed kapısıyla Kırk Hadis'tir."

Yalınız şî'r ü inşâdan dem urmaz 'Âşık-ı şeydâ

İder hem da'vâ-i fazl u kemâl u 'ilm ü 'irfânı Âşık Çelebi, k. 3/47.

"Gerçi tutkun Âşık, sadece şiir ve nesirden bahsetmez. Hem kemal ve fazilet hem de ilim ve irfan konusunda iddiada bulunur."

Beyitlerde şiiri, fazileti ve hüneri gibi konular ön plana çıkan Âşık Çelebi, Beyânî'de, fazilet ve irfan ehli oluşu ve şiirinin âşıkâne ve rindâne oluşu ile ortaya konur. Ayrıca eserinden dolayı Sultan II. Selim Han'dan iltifat görmüştür:

"Sâlik-i mansıb-ı kazâ olmuşdur. Kuzât içinde fazl u 'irfânla meşhûr her ciheti ma'mûrdur. Fenn-i inşâda a'lâ şî'rde a'lâdan a'lâdur. Kitâb-ı mezbûrını Sultân Selîm Hân-ı Sâni ünvânıyla mu'anven idüp ithâf itdükde makbûl-ı tab'-ı selimleri olup niçe

müddet kazâ-yı Üsküble ref' idüp sene tokuz yüz yetmiş altıda civâr-ı mülk-i müte'âla intikâl eylemişdür. Eş'ârî âşıkâne vü güftârı rindânedür."¹

Bu vasıflara sahip ve Sultan iltifatı görmüş olan âşık Çelebi, Çernovi'de kadılık görevindeyken, 973/1565 yılında Osmanlı donanmasından Ali Pürtek, hükümdar gemisiyle birlikte maiyetindeki filo ile Rusçuk önünden geçmektedir. Âşık Çelebi'ye filoyu karşılaması yönünde teklifte bulunulur, Âşık Çelebi ise birkaç tahtayı tazimden padişahımıza bir şeref gelmez diyerek aldırılmaz. Ali Pürtek'in durumu abartılı şekilde divana aksettirmesi üzerine Âşık Çelebi'nin bu görevine son verilir. Bu olayın sorumlusu olarak Ali Pürtek'i bir kasideyle tenkit eder ve ona duyduğu kızgınlığını dile getirir. (Kılıç, 2010: 38.)

Bu hadise ilk bakıldığında sıradan bir saygısızlık olarak görülmektedir. Ancak sadakat saygı olmaksızın gösterilen bir bağlılık değildir. Dolayısıyla içindeki bağlılığın bir göstergesi olarak saygı duymak gerekmektedir. Âşık Çelebi hadisesi, bunun karakteristik bir örneğidir.

Sonuç

Divan şiiri ışığında ele aldığımız sadakat liyakat konusu devlet yönetimlerinin vazgeçilmez temel iki esasını teşkil etmektedir. Divan şiirinde hakkında methiye yazılan devlet büyüklerinin bu iki vasıfla ön plana çıkarıldıkları görülmektedir. Gerek siyâsetnâmelerde gerekse ıslahatnâme türü eserlerde de tavsiye edilen özelliklerin başında da bu iki temel unsur yer almaktadır.

Tahlil etmeye çalıştığımız dört örnek üzerinden bir sonuç çıkarmak gerekirse Osmanlı devlet yönetimi anlayışında sadakatin liyakatten daha ön planda görüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak şu da kati surette görülmüştür ki liyakatsiz bir sadakatin de önemi bulunmamaktadır. Sadakatin biraz daha önde görünmesinin sebebi, katline ferman çıkarılan üst düzey devlet erkânının infaz kararlarında başarısızlıklarından ziyade sadakatsizliklerinin büyük rol oynamasıdır. Âşık Çelebi örneğinde görüldüğü gibi saygısızlık olarak kabul edilecek tavır ve davranışlar da görevden azil sebebidir.

Divan şiirinde ve Tevârih-i Âl-i Osmanlarda katli gerçekleştirilen şahıslar ile ilgili tahkir ifadelerine rastlanmaması da önemli bir özelliktir. Bir yandan padişahın tutumu doğrultusunda düşünce ortaya koyarken diğer taraftan öldürülen kişi hakkında bir buğz ve kin güdülmemektedir. Bunun en güzel örneği, Arslan Paşa'nın katlini satırlara döken Peçevî'nin "zümre-i şühedâya ilhâk olunur." ifadesinde görülür. Bu ifadeyle kaderin bir cilvesi ile ölümüne ferman çıkarılan bir yöneticinin hala saygıyla anılıyor olması ve şehitlik makamında görülmesi Osmanlı inanç ve hayat anlayışının çok önemli bir göstergesidir.

Şehzade Mustafa'nın katline yorum yapan dönemin bazı şair ve tarihçilerinde görülen önemli bir özellik padişahın yana tavır koymalarıdır. Bu, mecburî bir tavır olarak değerlendirilebileceği gibi fitne ve fesada yol açmasına mani olmak için de gösterilen bir tavır olarak değerlendirilebilir. Bu tavır, aynı zamanda iktidarın meşruiyetini ve haklılığını göstermenin bir aracıdır. Yani dönem tarihçilerinde bir iktidarın meşruiyet

¹ Beyânî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, s. 111-112.

aracı olma özelliği dikkatlerden kaçmamalıdır. İktidarın meşruiyet aracı olmak, her zaman olumsuz anlamda görülmemelidir. Osmanlı tebaasının dönemlere göre değişse de güvenli ve tatmin edici hayat yaşamış olmaları, padişahların davranış tarzlarının olumlu yorumlanabilmesiyle ilgilidir.

Son olarak sadakat ve liyakat, Osmanlı yönetim anlayışında çok önemli bir yere sahiptir. Her ikisinin de zafiyeti karşısında, yol açtığı zarara göre ceza yolu gösterilmiştir. Ancak sadakat konusundaki zafiyet yol açacağı hasarın büyüklüğü dolayısıyla daha da önemsenmiş ve kat'î surette af yoluna gidilmemiştir. Bu husus "devletin bekası" anlayışının da çok önemli bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Acar, Zafer (2006). "Örgütsel Yurttaşlık Davranışı: Kavramsal Gelişimi ile Kişisel ve Örgütsel Etkileri". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1): 1-14.
- Busbecq, Ghislain Ogler De (2002). *Türk mektupları*. (Çev. Hatice Özkan). İstanbul: Hiperlink.
- Akgün, Ahmed (1995). *Hoca Mehmed Efendi İbtihâcü't-Tevârih*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Andrews, Walter G. (2000). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan, Adnan-Özbal, Soner (2008). "Özdeşleşme Yoluyla Sadakat Oluşturma Üzerine Üniversite Mezunları Arasında Yapılan Bir Çalışma", *Cumhuriyet Üniversitesi. İ.İ.B.F. Dergisi*, 9 (1): 81-110.
- Çağrı, Mustafa (1989). "Ahlak". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 2, 1-9.
- Çağrı, Mustafa (2009). "Sıdk". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 37, 98-100.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1977). *Yahya Bey Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (1994). "Devlet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 9, 234-239.
- Eroğlu, Haldun (2010). "Şehzade". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 38, 480-483.
- Güngör, Erol (2011). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken.
- Mustafa Selaniki Efendi, İpşirli, Mehmed (1999). *Târîh-i Selânîkî-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İpşirli, Mehmet (1995). "Enderun". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 11, 185-187.

- Kılıç, Filiz (2010). *Âşık Çelebi Meşâirü's-Şu'arâ İnceleme Metin-I*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kınalızâde Hasan Çelebi: *Tezkiretü's-Şu'arâ*, Haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, (Çevrimiçi), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html>.
- Koç, Emel (2002). "İnsan ve Sadakat". *Felsefe Dünyası Dergisi*. 1 (35): 49-57.
- Köse, Hızır Murat (2009). "Siyaset". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 37, 294-299.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri (2010). "Şehzade". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 38, 478-480.
- Özbal, Mustafa (2005). *Peçevî Tarihi (80^b-114^a) Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, Murat (2013). "Tarih ve Siyasetnameler Çerçevesinde Klasik Türk Edebiyatında Vezir Hikâyeleri". *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 49, 73-94.
- Şemsettin Sami (1317). "Liyakat". *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Dersaadet.
- TDK (1988). "Liyakat". *Türkçe Sözlük I.cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Turan, Osman (2010). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, Şerafettin (2006). "Mustafa Çelebi". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 31, 290-292.
- Uygur, A., Koç, H. (2010). "Örgütsel Sadakat ve Örgütsel Bağlılık: Siyasi Partiler Açısından Bir Analiz". *İşletme Araştırmaları Dergisi* 2 (4): 79-94.